

סימן קיא

קניית שטרי גורל

ע"א, שם משמע איפכא, שדווקא במקום שהדבר אינו בידו, שם הו"א "אסמכתא". ולכן פירש ר"ת:

אבל הנא לא הו"א "אסמכתא", משום דכיון דשנים הם, כל אחד ואחד מקני לחבריה, מיגו דאי מרווח בעי איחז למקני, בהו"א הנאה גמר ומקני לחבריה.

ולפי זה צ"ע בשטרי הגורל הנהוגים כיום, מה דינם, האם הם "אסמכתא" או לא? לשיטת רש"י, מכיון שהזכיה וההפסד אינם תלויים בקונה הכרטיס – פשוט שאין זו "אסמכתא". ואילו לשיטת ר"ת הדבר צ"ע: מצד אחד יש לומר שמקרה זה דומה לשנים, שכל אחד מתחייב לתת לחבירו אם יזכה בגורל. וא"כ אין זו "אסמכתא". ומצד שני יש לחלק, מכיון שר"ת מדבר על מקרה שאף אחד עוד לא נתן את חלקו אלא רק התחייב לשלם לחבירו אם יקרה כך וכך. אך בנד"ד קונה הכרטיס כבר שילם את חלקו, ואילו מפעל הפיס עדיין לא שילם. וא"כ לכאורה לא שייכת כאן הסברה של ר"ת, שכל אחד מקנה לחבירו "מיגו דאי מרווח בעי איחז למקני... גמר ומקני לחבריה". שהרי בנד"ד הוא אמנם רוצה להרוויח, אך בינתיים כבר הקנה את התשלום לצד השני. אך מסתבר לומר שאדרבה, ק"ו הוא: ומה כשעוד לא שילם, מכיון שמתכוון להרוויח, בההיא הנאה גמר ומקני, ואפילו כשיתברר לו שיפסיד, משלם את מה שהתחייב בלב שלם; ק"ו כאן, שכבר שילם מתוך תקוה שירוויח, גמר ושילם בלב שלם.

והדבר דומה למה שכתבו התוס' (שם, בסוף דבריהם) שכאשר מעות שניהם מונחות על הדף, המקום קונה את המעות, ואין כאן "אסמכתא". מיהו יש לחלק בין קונה הכרטיס, שכבר הניח את כספו על קרן הצב, לבין חברת ההגורלות,

ראשי פרקים

שאלה

- א. גדר "אסמכתא"
- ב. שיטת הרמב"ם במחלוקת האמוראים
- ג. פסק ההלכה בשו"ע
- ד. גדרו של מפעל הפיס תשובה

שאלה *

האם מותר לקנות כרטיסי הגרלה של מפעל הפיס וכדו'?

א. גדר "אסמכתא"

נאמר במשנה במסכת סנהדרין (כ"ד ע"ב):
ואלו הן הפסולין: המשחק בקוביא...

על כך נאמר בגמרא:

משחק בקוביא. מאי קא עביד? אמר רמי בר חמא: משום דהוה "אסמכתא". ו"אסמכתא" לא קניא. רב שטת אמר: כל כי האי גוונא לאו "אסמכתא" היא. אלא לפי שאין עסוקין ביישובו של עולם.

ופירש רש"י (ד"ה "אסמכתא"):

"אסמכתא" – היינו דבר דאינו נותן לו מדעתו אלא טומך על דבר שאינו; דטבור שהוא יכול לנצח, ופעמים שמנצחין אותו.

ובהסבר דעת רב ששת, הסובר שהמשחק בקוביא אינו "אסמכתא", כתב רש"י (ד"ה כל):

ודיני דמי "אסמכתא"? ... דטומך על לא דבר. דטבור כל זה בידי לעשות. ומרישא כי מתני, אדעתא דלא יהיב ליה ל"אסמכתא" קא מתני, דטועה וטבור לא יבוא לידי כך. אבל הנא לא סמיך אמיד; דהא לא ידע אי נצח אי לא נצח. ובתוס' (ד"ה כל) הקשו עליו ממסכת ב"מ (ע"ד

* סיון תש"ל.

וכן יש להקשות מדברי הרמב"ם עצמו בהל' עדות לפי הגירסא האומרת: "שאוכל מן הקוביא, שהוא גזל" (כי לגירסא "אבק גזל" לא קשה כל כך. ע"י לח"מ).

וא"כ אפילו אם יש לו אומנות אחרת צריך להיות פסול! ותירץ הכס"מ שבהל' עדות מדובר כשמשחק עם העכו"ם. ועל כך כתב הרמב"ם (הל' גזילה שם הי"א):

המשחק בקוביא עם העכו"ם אין בו איסור גזל. אבל יש בו איסור עושה בדברים בטלים; שאין ראוי לאדם שיעסוק כל ימיו אלא בדברי חכמה וביישור של עולם

ורצונו לומר שאין בזה איסור גזל מן הגוי, משום שאין העכו"ם מקפיד על כך, או שאין גזל בגוי אלא כשעושה כלשון הכתוב "ויגזול החנית מיד המצרי". ואע"פ שגם ישראל אינו מקפיד על כך, והישראל ניתן לו את הממון בידי, בכל זאת בישראל ההלכה רואה גם ב"אסמכתא" גזל, ולכן אסור לקחת ממנו. אך גוי, שאינו מחוייב להלכה, מכיון שאינו רואה בכך גזל – אין איסור ליטול ממנו.

וכתב הכס"מ שבמשחק עם העכו"ם, אם אין לו אומנות אחרת – חזקתו שמשחק גם עם ישראל, ובישראל זהו גזל. ועיי"ש שהאריך להוכיח שהרמב"ם פוסק כרמי בר חמא, שהמשחק בקוביא יש בו משום גזל.

אך הלח"מ דוחה את הסברו של הכס"מ בדעת הרמב"ם, כי אין רמז בדברי הרמב"ם לכך שהמדובר במשחק עם גוי, ושחזקתו משחק גם עם ישראל. ולכן מסביר הלח"מ את הרמב"ם באופן אחר, ובכך כבר קדם לו הר"ן (סנהדרין כ"ו ע"ב ד"ה אמר), שאכן יש במשחק בקוביא אבק גזל או גזל מועט, אלא שאנשים אינם סבורים שהם גוזלים בכך (וכמו שכתבנו לעיל לגבי גוי), ולכן אינם נפסלים משום כך לעדות. אך כאשר אין להם אומנות אלא הוא, חזקה עליהם שאוכלים מן הקוביא.

ובטעם פסולו של עד האוכל מן הקוביא צריך לומר כמו שכתב הטור (ח"מ סי' ל"ד), שמכיון שאינו מתעסק ביישובו של עולם לידע כמה טורח האדם אחר הממון, נקל בעיניו להעיד

שהיא רק מתחייבת לשלם. ואעפ"כ נראה לענ"ד שאין כאן "אסמכתא", כמו שיתבאר להלן. וא"כ נמצא שבין לרש"י ובין לר"ת אין "אסמכתא" בשטרי גורל.

ודעת ר"י (שם בתוס') קרובה לדעת רש"י, שאם אין הדבר כלל בידו, אין כאן "אסמכתא", משום שיודע מראש שאין לו סיכוי להרוויח יותר מאשר להפסיד. וא"כ גם לדעתו אין בשטרי גורל משום "אסמכתא".

ג. שיטת הרמב"ם במחלוקת האמוראים

כל הדיון לעיל (אות א') הוא בדעת רב ששת, שאמר שכל כי האי גוונא לא הוי "אסמכתא"; אך לדעת רמי בר חמא אפילו בכה"ג הוי "אסמכתא". וא"כ צריכים אנו לברר כיצד נפסק להלכה.

בהמשך הסוגיא נאמר:

מאי בנייהו? איכא בנייהו. דגמר אומנותא אחרינא.

דהיינו: לדעת רמי בר חמא פסול אפילו אם יש לו אומנות אחרת; ואילו לדעת רב ששת כשר בכה"ג.

ופסק הרמב"ם (הל' עדות פ"י ה"ד):

ועוד יש שם רשעים שהן פסולין לעדות... וכן משחק בקוביא. והוא שלא תהיה לו אומנות אלא הוא. והאיל ואינו עוסק ביישובו של עולם, הרי זה בחזקת שאוכל מן הקוביא, שהוא אבק גזל.

וא"כ משמע מהרמב"ם שפוסק כרב ששת, שקוביא אינה גזל, וכל הפסול של משחק בקוביא הוא רק כאשר אין לו אומנות אחרת, ומשום שאינו עוסק ביישובו של עולם.

אך הכס"מ (ד"ה וכן) הקשה ממה שפסק הרמב"ם (הל' גזילה פ"ו ה"ט):

המשחק בקוביא, כיצד? אלו שמשחקין בעצים או בצדודות או בעצמות וכיוצא בהן, ועושים תנאי ביניהם שכל הנוצח את חברו באותו שחוק יקח ממנו כך וכך – הרי זה גזל מדבריהם. אע"פ שברצון הבעלים לקח, והאיל ולקח ממנו חבירו בחינם דרך שחוק והיתול – הרי זה גזל.

מודה שאם יש לו אומנות אחרת אינו פסול, ודברי הטור והשו"ע אינם מדוקדקים, ע"ש. (מיהו כל זה במשחק עם עכו"ם; אך עם ישראל אסור לשחק בקוביא).

וכתב הרמ"א (סי' ש"ע סעי' ג' בהג"ה):

אבל אם יש לו אומנות אחרת, אפילו משחק עם ישראל, אינו פסול. וכבר פשט המנהג כסברא האחרונה, לשחק בקוביא. ואין פסול אלא מי שאין לו אומנות אלא הוא.

נמצא איפוא שלפוסקים כמון בשו"ע – אסור, לכאורה, לקנות כרטיס של מפעל הפיס; ואילו היוצאים ביד רמ"א – מותר להם לקנות כרטיס כזה.

ד. גדרו של מפעל הפיס

ונראה שיש להקל אף לשיטת הרמב"ם, הסובר שאסור לשחק עם ישראל, משום אבק גזל: ראשית – משום שאפילו אם הקונה נוהג כמרון, מפעל הפיס לא חייב לנהוג כמרון, אלא יכול לנהוג כדעת הרמ"א. וממילא מותר לקונה לקנות כרטיס, ואינו מכשיל את המפעל בגזל; שהרי המפעל אינו סובר שזה גזל. וכן מותר לו לזכות בהגרלה, כי המפעל נותן לו בלב שלם, ואינו סבור שיש כאן "אסמכתא". שנית – יש לומר שבשטרי גורל, אם יש איסור גזל – הוא לא על הקונה, שהרי הוא כבר שילם את מחיר הכרטיס, אלא על החברה המוכרת.

ולענ"ד, הזכיה בגורל אין בה "אסמכתא" לכו"ע, משום שהמפעל מוותר מראש על סך ידוע מרווחיו לכל מי שיזכה בגורל; והגורל קובע רק מיהו הזוכה. ואמנם הקונה שטר, דעתו לזכות; וא"כ המפעל, שלוקח את כספו של מי שלא זכה – לכאורה גוזל אותו. אך מכיון שהוא כבר שילם לפני ההגרלה, אין כאן איסור "אסמכתא". והנה, הנחתנו – שמכיון שהמפעל רק מחלק כסף ואינו מוציא מכיסו בגלל ההגרלה, לכן אין כאן "אסמכתא" – טעונה בירור בסוגיא במסכת שבת (קמ"ט ע"ב):

מפיס אדם עם בניו ועם בני ביתו על השולחן.

שקר להפסיד ממון חבירו. וטעם זה שייך רק כאשר אוכל מן הקוביא, שרגיל לכך שכסף בא והולך ללא מאמץ אלא ע"י גורל מקרי כביכול (ואינו דומה למי שניזון מירושת אביו, למשל, שאינו נפסל לעדות, כי הוא יודע שאביו עמל קשות כדי לעשות חיל, מה שאין כן באוכל מן הקוביא).

נמצא איפוא שלדעת הרמב"ם אסור לשחק בקוביא גם באופן אקראי, ורק לפסול עדות צריך שלא תהיה לו אומנות אחרת. ואין מחלוקת למעשה במשחק עם ישראל, אפילו באקראי, בין הכס"מ והלח"מ. ומכיון שגם הר"ן מפרש כך, בוודאי יש לחוש לדעתם ולאסור לכאורה שטרי גורל בישראל. א"כ נמצא שלשיטת הרמב"ם גם נד"ד לכאורה אסור משום "אסמכתא".

גם הגר"א (סי' ר"ג ס"ק מ"ד) פירש כדעת הכס"מ, שהרמב"ם פוסק כרמי בר חמא, שהמשחק בקוביא הוא גזל; אלא שכתב שגם לרמי בר חמא אליבא דר' יהודה אינו אלא אבק גזל, ולא נפסל אלא כשאין לו אומנות אחרת. מיהו הגר"א (סי' ל"ד ס"ק ל"א) מביא את הסמ"ע (ס"ק מ'), הסובר שהרמב"ם פוסק כרב ששת, ורק לעדות הוא כשר כאשר יש לו אומנות, אך בעצם גם רב ששת סובר שיש איסור "אסמכתא" בקוביא.

ג. פסק ההלכה בשו"ע

הרמ"א, בהל' מקח וממכר (סי' ר"ז סעי' י"ג בהג"ה), פוסק כשיטת רש"י ותוס' אליבא דרב ששת. ודלא כיש חולקין ואוסרין לשחוק בכל ענין (דהיינו הרמב"ם, שפוסק כרמי בר חמא).

ובהל' גזילה (סי' ש"ע סעי' ג') מביא מרן בשו"ע שתי דעות ביחס למשחק בקוביא עם עכו"ם: לדעה הראשונה יש בכך משום עיסוק בדברים בטלים, ואסור; ולדעה השנייה, אם יש לו אומנות אחרת, אינו נפסל לעדות ע"י כך. הדעה הראשונה היא דעת הרמב"ם; והדעה השנייה היא דעת הטור (סי' ש"ע) והרא"ש (סנהדרין פ"ג סי' ז). והגר"א (סי' ר"ג ס"ק מ"ד) העיר שגם הרמב"ם

כאן "אסמכתא" כלל, ומותר לקונה לזכות בהגרלה לכו"ע. וחטענה היחידה שאפשר לטעון היא שקונה הכרטיס התכוון לזכות ולא להפסיד, וכשהוא מפסיד, יש כאן דין מקח טעות. אולם מכיון שהקונה כבר הוציא את הסכום מכיסו ומסר אותו למפעל הפיס – אין כאן "אסמכתא". ואפילו הסוברים שיש "אסמכתא" בגורל, זהו רק כשמתחייב לתת ואי אפשר להוציא ממנו את התחייבותו, משום שלא התחייב בדעה גמורה אלא ב"אסמכתא", ו"אסמכתא" לא קניא. אך כשנתן כבר, אין כאן מקח טעות; שעל דעת כן נתן, שייתכן שלא יזכה. וכשנתן, כו"ע מודים שאין טענת אסמכתא למפרע. (ודוגמא רחוקה לכך – שאין טענת מקח טעות בדבר שיועד מראש שייתכן שקונה דבר פגום – מה שנאמר במסכת כתובות, נ"ז ע"ב: "סימפון בעבדים ליכא... נמצא גנב או קוביוסטוס, הגיעו").

תשובה

למסקנה נראה איפוא שגם הסוברים כדעת הרמב"ם והשו"ע, שמשחק בקוביא אסור לכתחילה משום "אסמכתא", רשאים להשתתף בהגרלת מפעל הפיס. וזאת משום שבשעת ההגרלה הצד המפסיד כבר שילם את דמי הכרטיס שקנה, והצד המרוויח נוטל מן המוכן לחלוקת פרסים.

אך נראה שהדבר מותר רק בגבול ידוע. שאם מבזבז סכום גבוה על-מנת לרכוש שטרי גורל, והוא מכסה את הוצאותיו מזכיותיו, נמצא שפרנסתו תלויה בשטרי הגורל, ואז הוא נכנס לכלל חשש שזאת היא אומנותו. אמנם יש לומר שכיון שיש לו אומנות כדי פרנסתו, הוא נחשב לעוסק ביישובו של עולם. אולם מאידך יש לומר שאם מבזבז הון רב על כך, והוא מקפח את פרנסתו ומתפרנס מהקוביא, א"כ הוא מתאבק באבק גזל. וייתכן שבזבזו חומש מהכנסותיו לצורך זה הוא הגבול.

אפילו מנה גדולה כנגד מנה קטנה... עם אחר – לא. מאי טעמא? כדב ירודה אמר שמואל (רש"י: דכיון דמקפידין, עוברין משום מידה ומשקל ומנין). מנה גדולה כנגד מנה קטנה. אף בחזל – לאחריים אסור. מאי טעמא? משום קוביא (רש"י: והא "אסמכתא", דסמיך על הגורל: אם יפול גורל אמנה הגדולה, אזכה בה; ולפיכך תלה עצמו אף לגורל הקטנה על הספק. ואילו היה יודע מתחילה שכן – לא היה מתרצה).

והתוס' (ר"ה מאי) כתבו שלהלכה לא קיי"ל הכי, אלא אין זו "אסמכתא". אך הרמב"ם כנראה הסתמך על סוגיא זו לפסוק שיש כאן "אסמכתא", ואסור (עי' כס"מ הל' עדות פ"י ה"ד). ולכאורה המדובר באדם המחלק מנות ומפיל גורלות כדי לקבוע מי יקבל מנה גדולה ומי יקבל מנה קטנה, דומיא דבניו ובני ביתו. אלא שא"כ מה ה"אסמכתא" שיש כאן? וכי אסור לאדם לחלק את רכושו לאחרים בגורל?! הרי ארץ ישראל נתחלקה בגורל, וכל יורשים יכולים לחלוק בגורל (עי' ב"ב ק"ו ע"ב)! וגם הפיס במקדש היה גורל! וע"כ בכל אלו אין משום "אסמכתא", משום שאין שם אדם המוותר על חלקו כדי לקבל חלק גדול יותר, אלא יש שם רק מקבלים בלי נותנים. ובמצב כזה אין דין "אסמכתא". וע"כ צריך לומר שלא מדובר בבעה"ב המחלק לאחרים משלו, אלא בשותפין שבאים לחלק מנות ביניהם. ומכיון שכל שותף נתן את חלקו בשותפות, הוא מוכן להפיל גורל כדי לזכות במנה גדולה יותר משנתן, וייתכן שיפסיד ויקבל מנה קטנה יותר מזו שנתן. וזוהי "אסמכתא". (ועי' מג"א, או"ח סי' שכ"ב ס"ק ט', ובמחצה"ש שם, וכן בערוה"ש שם סעי' ז').

ולפי זה נראה שהוא הדין במפעל הפיס: לאחר שקוני הכרטיסים שילמו את דמי הכרטיס, המפעל מחלק חלק קצוב מהכנסותיו לבעלי הכרטיסים עפ"י הגרלה. ומכיון שסכום זה, המיועד לזוכים, הוא קצוב מראש מטעם המפעל, והוא רק מחלק אותו לפי הגרלה – אין